

کندی، ص ۳۶-۳۷؛ نیز - حتی^۱، ص ۲۰۰، پانویس ۶). بنا بر روایاتی نیز ذات الصواری نام محل جنگ بوده است (ابن عبدالحکم، ص ۳۲۱؛ طبری، ج ۴، ص ۲۹۱-۲۹۲؛ ابن خلدون، همانجا). به روایت ابن اعثم کوفی (ج ۲، ص ۳۵۵)، مسلمانان مصر و شام با کشتیهای خود از ساحل بندر عکا حرکت کردند. مورخان در ذکر مکان جنگ اختلاف دارند. به روایتی این جنگ در دریا و نزدیک سواحل اسکندریه روی داده است (ابن عبدالحکم، همانجا؛ ابن تغری بردی، ج ۱، ص ۸۰). برخی محققان معاصر محل جنگ را نزدیک فینیکس^۲ (فینیک^۳ امروز در ترکیه) در ساحل لویکیا^۴ در جنوب آناتولی دانسته اند (حتی، ص ۲۰۰؛ د. اسلام، چاپ دوم، تکمله، ذیل ماده). تاریخ وقوع جنگ را واقدی سال ۳۱ و ابو معشر سال ۳۴ ذکر کرده (طبری، ج ۴، ص ۲۸۸)، که ظاهراً روایت دوم صحیح است (ادامه مقاله). زمینه ها و علت وقوع جنگ. معاویه بن ابی سفیان^۵ که در زمان خلیفه دوم فقط حاکم دمشق و اردن بود، در ابتدای خلافت عثمان رفته رفته حاکم تمام شام شد (طبری، ج ۴، ص ۲۸۸-۲۹۰؛ ابن اثیر، ج ۳، ص ۱۱۷). وی برای خود نیروی دریایی تشکیل داد و از عثمان اجازه حمله دریایی خواست، که پذیرفته شد. معاویه دو جزیره قبرس (قبرص) و رودس را به ترتیب، در سالهای ۲۸ و ۵۳ فتح کرد (ابن اعثم کوفی، ج ۲، ص ۳۴۷-۳۵۴؛ ابن اثیر، ج ۳، ص ۹۵، ۴۹۳).

کنستانس دوم^۵ (در منابع اسلامی: قسطنطین)، فرمانروای روم شرقی (بیزانس)، که از فتوحات مسلمانان در دریای مدیترانه و سواحل افریقه به تنگ آمده بود، با لشکری عظیم از راه دریا به سوی سرزمین مسلمانان حرکت کرد. گفته شده است که از آغاز نبرد مسلمانان با رومیان تا آن زمان، چنین نیرویی از رومیان بسیج نشده بود. شمار کشتیهای جنگی رومیان را در این نبرد از پانصد تا هزار کشتی نوشته اند (طبری، ج ۴، ص ۲۹۰؛ ابن حبیب، ج ۱، ص ۳۷۸؛ ابن اثیر، ج ۳، ص ۱۱۷-۱۱۸؛ قس ابن اعثم کوفی، ج ۲، ص ۳۵۵). چون این خبر به عثمان رسید، به معاویه و عبدالله بن سعد^۶ بن ابی سرح، حاکم مصر (۲۵-۳۵)، دستور داد تا از طریق دریا با سپاه شام و مصر به مقابله دشمن بروند، همچنین به عمرو بن عاص دستور داد تا با مال و سلاح به عبدالله کمک کند (ابن اعثم کوفی، ج ۲، ص ۳۵۴-۳۵۵).

در این جنگ، معاویه با همدستی ناوگان عبدالله بن سعد به مقابله با دشمن برآمد (طبری، همانجا). مجموع تعداد کشتیهای جنگی مسلمانان را از دوست تا پانصد نوشته اند (ابن اعثم کوفی؛ کندی؛ ابن تغری بردی، همانجا). برخی از قبطیان نیز همراه مسلمانان در این جنگ شرکت داشتند (طبری، ج ۴،

بزرگ اسلامی، ش ۱۱۰؛ فؤاد سزگین، «قضیه اکتشاف الآلة الرصدية عصایعقوب»، مجله تاریخ العلوم العربیة و الاسلامیة، ج ۲ (۱۴۰۶)؛ مؤیدالدین غرضی دمشقی، رساله فی کیفیت الارصاد، چاپ سویم تکلی، در *Araştırma: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü dergisi*, VIII (1970)؛

غیاث الدین جمشیدکاشانی، شرح آلات رصد، نسخه خطی کتابخانه لیدن، Or.۹۴۵، چاپ عکسی در

Edward Stewart Kennedy, "Al-Kāshī's treatise on astronomical observational instruments", *Journal of Near Eastern studies*, vol.20 (1961), repr. in Edward S. Kennedy, *Studies in the Islamic exact sciences*, Beirut 1983؛

یعقوب بن اسحاق کندی، استخراج الابعاد بذات الشعیتین، چاپ عکسی در فؤاد سزگین، همان منبع؛ کارلو آلفونسو نالیو، تاریخ نجوم اسلامی، ترجمه احمد آرام، تهران [؟ ۱۳۴۹ ش]؛ محمد بن محمد نصیرالدین طوسی، مجموعه رسائل ریاضی و نجومی خواجه نصیرالدین طوسی، چاپ فرید قاسملو، تهران ۱۳۸۹ ش؛ حسن بن محمد نظام اعرج، شرح تحریرالمجسطی، نسخه خطی کتابخانه دانشگاه کالیفرنیا، لس آنجلس، ش ۴۰؛

Willy Hartner, "The astronomical instruments of Chama-lu-ting, their identification, and their relations to the instruments of the observatory of Marāgha", *Isis*, vol.41, pt.2, no.124 (July 1950)؛ Edward Stewart Kennedy, "Al-Kāshī's treatise on astronomical observational instruments", *Journal of Near Eastern studies*, vol.20 (1961), repr. in Edward S. Kennedy, *Studies in the Islamic exact sciences*, Beirut 1983؛ Claudius Ptolemy, *Ptolemy's Almagest*, translated and annotated by G. J. Toomer, Princeton, N. J. 1998؛ Eilhard Wiedemann, *Aufsätze zur arabischen Wissenschaftsgeschichte*, ed. Wolf Dietrich Fischer, Hildesheim 1970.

/ حسین روح اللهی /

ذات الصواری (یا ذوالصواری)، نخستین نبرد بزرگ دریایی مسلمانان و رومیان در سال ۳۱ یا ۳۴ هجری. صواری جمع صاریه به معنای دکل است. گفته شده سبب نام گذاری این جنگ به ذات الصواری (مسعودی، ص ۱۵۸؛ ابن خلدون، ج ۲، ص ۵۷۵)، ذوالصواری (ابن عبدالحکم، ص ۲۹۹، ۳۲۰؛ کندی، ص ۳۶) و الصواری (خلیفه بن خیاط، ص ۹۸؛ طبری، ج ۴، ص ۲۸۸) آن است که در این جنگ، کشتیهای جنگی بسیاری به کار گرفته شد که دارای دکل بود (مسعودی، همانجا؛

1. Hitti

2. Phoenix

3. Finike

4. Lycia

5. Constans II

7.3 GESCHICHTE, POLITIK

230082
ZATU'S-SAWARI

201. **Aḥmad, Aḥmad Ramaḍān:** Tārīḥ min al-qitāl al-baḥrī fi baḥr al-mutawassiṭ : »al-ʿaṣr al-wasīl« ; (35 h – 655 m / 978 h – 1571 m) / Aḥmad Ramaḍān Aḥmad. – [Al-Qāhira] : [Haiʿat al-Ātār al-Miṣrīya], 1967. – 111 S. : Ill., Kt. – (Naḥwa waʿy ḥaḍārī muʿāṣir ; 7)

Inhalt: Geschichte d. Seeschlachten im Mittelmeer (655 – 1571). – In arab. Schrift, arab.

ISBN 977-1585-05-3

7 E 3613

21 TEMMUZ 1994

22 NISAN 1982

-BĀBIL - ZATU'S-SAWARI?

Abū Khalīf, Shawqī.

Hiṣn Bābilyūn wa-Dhāt al-Ṣawārī / Shawqī Abū Khalīf. — [Damascus] : Dār al-Raḥīd, [1971?]
92 p. ; 20 cm. — (Maʿārik Islāmīyah bāsimah ; 4)

Arabic

I. Title.

DS38.3.A28 1975, vol. 4

naf 3-16820

76-968022

DLC MIU NNC NjP OU T&U ViU

ذات الصواري (موقعة)

عرض مياه البحر المتوسط ، حيث ترامت اليه سنة ٦٥٥ م أنباء استعدادات بحرية هائلة يعدها معاوية بن ابي سفيان وعبد الله بن أبي سرح ، لضرب القسطنطينية نفسها عاصمة الروم ، وشل تعزيزاتها لقواعد الروم البحرية في شرق البحر المتوسط . وخرج الامبراطور على رأس أساطيله مستهدفا تدمير سفن الأسطول العرنى قبل إبحارها من قواعدها . واستعان قسطنطاز بعملاء الروم في الشام لاشاعة الفوضى في المدن البحرية تمهيدا لحملة المنتظرة .

وإذا كانت استعدادات الروم قد دلت على أن قسطنطاز قد صمم على وضع حد لنشاط البحرية العربية وكسر شوكتها نهائيا ، فإن الجهود التي بذلها والى مصر عبد الله بن ابي سرح قد أثبتت أن الاسطول العرنى صار قوة ليس من السهل النيل منها ، فضلا عن أن التعاون البحري بين مصر والشام قد بلغ أوجه منذ هذه الفترة المبكرة من نشاط العرب البحري ، فقد خرج والى مصر بنفسه على رأس الاسطول العرنى ، وخلد اسم مصر في خدمة العرب من أجل النصر في أعظم المعارك البحرية الفاصلة في تاريخ البحر المتوسط .

وبدأ العرب القتال باستخدام الأقواس والسهم وهو السلاح الذى اجدادوا استخدامه في جميع حروبهم . غير أن الامبراطور قسطنطاز أدرك تفوق جنده على العرب لأن السلاح الذى اعتمدوا عليه لا يفيد الا في الحروب البرية فقط ، وأن الميدان الآن بحريا وليس برىا . وأدرك قسطنطاز أن سلاح العرب سوف ينفذ سريعا ، مما يحملهم على ضرورة تغيير خططهم بما يكفل له النصر عليهم . وتحقق مارآه قسطنطاز إذ اضطر العرب إلى استخدام الحجارة في القتال بعد أن نفذت الأقواس والرماح . ولم يؤد ذلك إلى تغيير رأى قسطنطاز الذى أدرك أن سلاح العرب الجديد لن يفيدهم شيئا لأنه سلاح برى أيضا وأنه سوف ينفذ سريعا كذلك ، وأن الموقف لا بد وأن ينجلى في صالح الروم .

غير أن العرب حين رأوا نفاذ ذخيرتهم من الحجارة كذلك وأن العدو مازال بعيدا عن متناول سفنهم ، وأنه يراوغ ويماطل لانهاك قواهم ربطوا سفنهم بعضها إلى بعض وقذفوا خطاطيف في البحر جذبوا بها سفن الروم إليهم . ثم اتخذ العرب بعد ذلك من ظهور السفن المتلاحمة

معركة بحرية دارت رحاها سنة ٣٤ هـ / ٦٥٥ م على مياه بحر الروم (البحر المتوسط) بين الأساطيل العربية بقيادة والى مصر إذ ذاك عبد الله بن أبي سرح ، وبين سفن الروم الحربية بقيادة الامبراطور قسطنطاز . وكان السبب في تلك الموقعة هو محاولات الروم إيقاف نشاط العرب البحرى الذى تولى توجيهه كل من معاوية والى الشام وعبد الله بن أبي سرح ضد قواعد الروم بجزر شرق البحر المتوسط : والحيلولة بين العرب وبين الاستيلاء على تلك الجزر ، حيث استولت الأساطيل العربية منذ سنة ٢٨ هـ / ٦٤٩ م على جزيرة قبرص وغيرها من الجزر المجاورة التي هددها منها الروم كل من الشام ومصر .

وتعتبر مجهودات عبد الله بن ابي سرح في موقعة ذات الصواري نموذجا للاعمال الجلييلة التي قدمتها مصر في سبيل بناء البحرية العربية الاسلامية منذ فجر حياتها . فإذا كان معاوية بن ابي سفيان هو صاحب الفضل في توجيه العرب إلى محاربة الروم في شرق البحر المتوسط ، فإن عبد الله بن ابي سرح هو الذى قام ببناء السفن الحربية الأولى ، التي كونت نواة الأسطول العرنى . ذلك أن مصر كانت تنفرد إذ ذاك بقيام «دور الصناعة» فيها والتي اقتصت بصناعة السفن . وجرت العادة إذ ذاك على أن تشحن تلك السفن من مصر ، ثم تنطلق إلى بلاد الشام ، حيث تعزز بالمقاتلة أيضا وتعمل على القيام من موانى الشام بالهجوم على جزر الروم ، وضرب قواعد أسطول الروم هناك وشل نشاطه ضد سلطان العرب .

وحشى الامبراطور قسطنطاز الثانى لزيادة الأساطيل العربية المنطلقة من مصر والشام ، ورأى العمل على ضرب قواعد تلك الأساطيل في هذين القطرين العربيين واستعادة سلطان الروم أيضا في تلك الجهات الحيوية من شرق البحر المتوسط . واتجه هذا الامبراطور إلى إقليم آسيا الصغرى ، الذى كان يمثل إذ ذاك مصدر تموين الامبراطورية بالرجال والعتاد لبناء سفن حربية يحقق بها مشروع استعادة سلطان الروم في مصر والشام . وكانت آسيا الصغرى تشتهر بصفة خاصة ببحارتها الأقوياء ، وخبرتهم العالية بفنون القتال .

وبادر الامبراطور قسطنطاز بدفع أسطوله الجديد إلى

— 261- Sevāri

BATTLE OF DHŪ al-SAWĀRI, or *Dhāt* (fem. form of *dhū*) *al-Sawāri*, literally translated 'Master of the Masts', the name given by Arab chroniclers to a maritime battle on the Anatolian coast off Finike (Phoenix) between the Arabian and Byzantine fleets (655 A.D.). This encounter at sea ended with a brilliant Arab victory.

(RONART, ⁸⁷Stephan and Nandy, CEAC, s. 87;
1959 (AMSTERDAM))

Φαίνεται λοιπόν πώς η πύλη Κοντοσκαλίου πήρε το όνομά της από τον τουρμάρχη Ἀγαλλιανὸ Κοντοσκέλη, ὃχι ὅμως καὶ τὸ λιμάνι, ποὺ εἶχε τὸ δικό του ὄνομα, ἦταν γνωστὸ ὡς ὁ λιμὴν τῆς Σοφίας. Ἀπὸ τὴν πύλη του Κοντοσκαλίου ὀνομάστηκε ἀργότερα Κοντοσκάλιο καὶ ἡ γύρω συνοικία καὶ τὸ λιμάνι ποὺ βρισκόταν ἐκεῖ κοντά¹¹¹. Ἔτσι ἀπὸ τὸ 13ο αἰ. ἐμφανίζεται στὶς πηγές ἡ ὀνομασία Κοντοσκάλιον ἢ Κοντοσκέλιον νὰ ὑποκαθιστᾷ τὴν παλιὰ ὀνομασία λιμὴν τῆς Σοφίας. Ὅταν τὸ 1427 ὁ ἐγκωμιστὴς τοῦ Ἰωάννη Η΄ γράφει «ἔστι νεώριον ἐν τόπῳ λεγομένῳ κοινῇ διαλέκτῳ Κοντοσκαλίῳ διακείμενον» δὲν ἐννοεῖ ἀπλῶς ὅτι κοινῶς λεγόταν Κοντοσκάλιον ἀντὶ Κοντοσκέλιον ἀλλὰ Κοντοσκάλιον ἀντὶ τοῦ παλιοῦ καὶ ἐπίσημου ὀνόματος τοῦ λιμένας τῆς Σοφίας. Ὁ Καντακουζηνὸς λοιπόν, ὅπως καὶ στὸ Ἐπτάσκαλον, ἔτσι καὶ στὸ Κοντοσκάλιον δίνει τὴν κοινὴ ὀνομασία τῶν συνοικιῶν καὶ τῶν λιμανιῶν, ἐνῶ ὁ σύγχρονός του Ἀλέξιος Μακρεμβολίτης, συγγραφέας ποὺ θέλει νὰ δείξει κάποια ἀρχαιογνωσία, στὸ Λόγο του χρησιμοποιεῖ τὴν παλιὰ ὀνομασία, νεώριον τῆς Σοφίας.

Συνοψίζοντας λοιπόν συνάγεται ὅτι 1) τὸ νεώριον τοῦ Ἐπτάσκαλου ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς βρισκόταν στὴν ἀκτὴ τοῦ Κεράτιου πιθανότατα κοντὰ στὴ Νεωραία πύλη, στὸ παλαιὸ Νεώριον, ποὺ χρησιμοποιοῦνταν σὰν ἐμπορικὸ κυρίως λιμάνι ἀλλὰ καὶ σὰν ναύσταθμος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καντακουζηνό. 2) Τὸ Κοντοσκάλιον, ὀνομασία ποὺ ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸ 13ο αἰ. κ.έ. σὲ σχέση μετὰ κάποιο λιμάνι, ἦταν ἡ τρέχουσα ὀνομασία τῆς συνοικίας καὶ τοῦ λιμανιοῦ τῆς Σοφίας, καὶ ἦταν ὁ κατεξοχὴν πολεμικὸς ναύσταθμος τῶν Βυζαντινῶν στὴν Προποντίδα. Τὸ ἴδιο λιμάνι χρησιμοποίησαν καὶ οἱ Τούρκοι μετὰ τὸ ὄνομα Kadirga-limani¹¹².

111. Βλ. π.χ. συνοδικὴ πράξις τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1400, MM II.438: «ἦλθεν ἡ μήτηρ τοῦ Περδικάρη ... καὶ ὡμολόγησεν, ὡς οὐδεμίαν μετοχὴν ἔχει εἰς τὸ ὀσπήτιον αὐτῆ τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὸ μέρος τοῦ Κοντοσκέλη...». - Κατὰ τὸν R. Janin, Constantinople² 232 τὸ Κοντοσκάλιο ἀπέχει περίπου 150 μ. ἀπὸ τὸ χῶρο ὅπου βρισκόταν τὸ λιμάνι τῆς Σοφίας.

112. Γιὰ τὸ Kadirga-Limani βλ. W. Müller-Wiener, Bildlexikon σ. 63.

- 29th Nov - Sawari

THE NAVAL ENGAGEMENT OF DHĀT AŞ-ŞAWĀRI A.H. 34/A.D.
655-656 A CLASSICAL EXAMPLE OF NAVAL WARFARE
INCOMPETENCE

VASSILIOS CHRISTIDES/University of Athens

Byzantina, 132 (1985), Selenik, 1331-1345

02 ΟΣΑΚ 1995